

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵՍԱՐԱՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Պ.

ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՆՈՒԻՐԱԿ - ԺՈՂՈՎԱՐԱՐ ԵՐՈՒՍԱԿՆԵՐԻ

Վարդապետական աստիճանը առնելէն յետոյ շատ արդէն որքան աստիճանական մնացած է Ամիգ իր վարդապետին եւ աւուելիչին քով: Իր եղբորդին վարդապետական դասուպանը ստանալը ըսելէ յետոյ անմիջապէս կը յարէ թէ զգնաց ի Բիւզանդիա, վասն Ս. Երուսաղիմայ պատուցն ի ժամանակն Տէր Ազարիա կաթողիկոսին:

Ազարիա կաթողիկոս (1584 Փետրուար 25 — 1601 Յունիս 2 ✕) ժամանակին ամենէն գլխաւոր աւսուցիչներէն էր. առաջ վարդապետեալ ժամանակին (Դաւթիէն, էջ 318) որ սի փարոսքանէն եւ ի դասաւարտութեան ի վարձեղոյ զբաղուեալն աշակերտաց ոչ դասարանաց: Իր երեւելի աշակերտներն էին Յովհաննէս Այնթապցի սերամիջն եւ քառասարսառ փարոզ ճիւղեւացոյ, որ իւր Կիւլիկիոյ կաթողիկոս իրեն յաջորդեց, եւ Յակոբ վրդ. Զէյթունցի, որ կարեւոր դեր կատարած է Կարին եւ մանաւանդ Ռոտոմթո, եւ այդ աշակերտք բազումք, որոցն Մեսրոպ . . . Տարեւացի որ ոչ յերկարաց եւ վաղանան եղեւ եւ իւր Խաթրաղացի Մկրտիչ անուն մի, որ մականունն ինչունկ ապի, վասն առաւել հոյեւ եւ հնազանդ շինելոյն» (Դաւթիէն, էջ 318—20):

Ազարիա, որուն անունով խարդախութեամբ դաւաճուեալն գիր մը առնուած էր մինչեւ 1595, այսինքն Գրիգոր վրդ. Կեսարացիի դաւազան ստացած տարին, տաղանայներու մատնուած էր մասնաւորապէս Տէրապետ Սեպեղի Կաթողիկոսին պատմութեամբ:

Դարանալից կ'ըսէ թէ Ազարիա այսուց քան զվարդապետ լինելն երկար ազաներ եւ յետոյ թոյլատրութեամբ, փոխեաց զգործն եւ զգնանս բայց չզաղորեաց դասասացութենէ:

Անհակառակ կաթողիկոսութենէն ձեռք բերելէ յետոյ Ազարիա նստէր ի Հայաստան եւ հոյեալ զիս իւր, մանաւանդ հոգ անէր Ս. Երուսաղիմայ, որ ի ժամանակին յայնմիկ

իսկոս առաւել ծագնապի եր եւ իւնծ վստակի կայր մեր վստակ Հայոց Սուրբ Յակոբն ի յառաքնորդութեան Դարիկ կախկապսին» (Դաւթիէն, էջ 320):

Այս տաղանալի եւ վտանգը Երուսաղէմի պարագն էր: Դաւթիս անհուն եւ անվճար պատեական եր արարեւ զՍուրբ Յակոբն եւ զՍուրբ Յարութիւնն, զանկեայն սրբաբնիկն զոսկնդին եւ զարժանեալն, զիս եւ զսակեալի սակեալսն եւ շուրջալին գրաւ հին եղեւայ մոտ յարապ սանկանս (նոյն):

Այնպէս որ Դարանալից կ'ըսէ թէ երբ Դաւթի ժամանակ ինքն Երուսաղէմ գնաց զմիկ յայն վայր եւ ոչինչ սրբաբնիկ կան ապաք զարդոց, մեղացուցեւ եւ զանկեայն (նոյն):

Ազարիա կաթողիկոս, որուն վիճակն էր Երուսաղէմ այն ատեն, իմանալով (*) այն բոլոր չարիքները եւ նեղութիւնները, զորս կը կրէր Ս. Աթոռը թէ երկրին բնակիչներէն եւ թէ քաղաքապետին ու զխաւոր շէնքերէն հարկապահանջութիւններէն որոնք թողորդին անգարդ ու լերկ թողած էին վանքը (Սաւալան, Պապ. Երուսաղէմ, էջ 562), կ'ուզէ դարձան տանիլ այս կացութեան, բայց ոչ զիսեր քե զինչ արաւաց

(*) Սաւալան կ'ըսէ թէ 1600ին իր ուխտաւոր Երուսաղէմ ուղևորելով անձամբ տեսած է Աթոռին վիճակը, եւ ասոր իր փառս կը ներկայացնէ Երուսաղէմի թ. 338 Զեռագրին յիշատակարանը, որ կը կարդանք. «Այդ գրեցաւ ի թվիս Ռեթ» (=1600) ի Ռադե, ի դառն եւ ի չաւր ժամանակս, զոր անօրէն յամեն զիմաց եղեւ, գրիտեմեայ, որ ի բազում հարկապահանջութեամբ յազնէ սկիւրացեաց բազում պատճառ անկեալ էր ի վերայ Երուսաղէմայ եւ Երուսաղէմ կայր ի գերութեան մոտ: Զոր Տէր Սեպեղի եւ յուեալ սուր վարդապետն Ազարիա, որ էր յայնմ ժամանակի հայրապետ Սրոյայ եւ փոխկայր ի սրահ իւրում: Այս յիշատակարանին մէջ զորձաճուած ճշտեալ բառը չեմ կարծեր որ իրաւունք կարեւոր տալ Սաւալանի ուխտաւորութեն մը նկարագրելու 1600ին. մանաւանդ որ զայն կ'անգիտեալայ Դարանալիցի. որ ժամանակակից է:

և ի թշուրհին՝ հոգոյ արդոյ հարկ զմտաւ եւ շանել յերկիրն Հայոց առնուլ զողորմութիւն ըստ Պողոսի, ասելն էր ազատել զԵրուսաղէմ ի յայրապաղ եւ եկեալ եհաւ քաղաքս քան ի քաղաքս Բաղէշոյ (Թ. 338, 240. Երուսաղէմի)։

Դարանազդի այս մասին ունի աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ։ Անիկա կ'ըսէ թէ Ազարիա կաթողիկոս ճոգ տեսաւ ժողովեաց քաղաք վարդապետս, եկեալ ի յԱմիր քաղաք մտեալ առ մեծ Պետրոս Կարապետն ցին, որ աւագ վարդապետ էր, եւ առ մեծն Մրտայիւն Ռոմֆայցիցն, որ Ամիրայ էր առաջնորդ, եւ երկոյնի իրեւ զգաւար շանից փայլիկն ի Միջազեսու եւ անդ արարին ինստս փորկորեան եւ ազատութեան պարտոց Սուրբ յԵրուսաղէմայ (Գր. Դարանազդ, 321)։

Հոն կ'որոշուի որ Սրտայիւն վրդ. Ուստայի հանգանակէ Ամիրդ, Միջազեսոյ եւ զգաւեանայ Մարտոց շանն քաղաք, Ազարիա կաթողիկոս Սեբաստիա եւ անոր մերձակայ նահանգները՝ Թողաթ, Կաղարոս, Հաւիւլ եւ բովանդակ կիրիկիա, եւ Պետրոս վրդ. Կարկառեցի՝ Կարնոյ փաշայութիւնը չըջուկոյրով։ Դարանազդի, որ ասոնք կը պատմէ, յատկապէս կը շեշտէ թէ Ազարիա կաթողիկոս եւ Պետրոս վրդ. Կարկառեցի յանձն առին զարդանակութիւնը իրենց աշակերտներով (նոյն, էջ 321) եւ կ'ըսէ թէ զԱզարիան ուղարկեաց զսովանայ վարդապետս եւ զեպիսկոպոստն ի վիճակս իւրս (նոյն)։

Այս վարդապետներու շարքին մէջ էր նաեւ Գրիգոր վրդ. Կեսարացի, Սրտայիւն եղհոսացիի գլխաւոր աշակերտը, որ այս առթիւ կը զրկուի Ամիրդէն ուղղակի Կ. Պոլիս, հաւանորէն 1601ի սկիզբները (Յակոբ Կեսարացի)։

Գրիգոր վրդ. Կեսարացիի այս ժողովին մասնակցած ըլլալը միայն իր եղբորորդին է որ կը յիշէ, սակայն բնու ահաւանական չէ, քանի որ Դարանազդի կը հաստատէ թէ Ազարիա հաւաքած էր Քաւղում վարդապետս։ Այդ հաւաքումներէն զուրս չէր կրնար մնալ Կեսարացին, որ արդէն կա՛մ Ամիրդ էր իր ուսուցիչին մօտ, կա՛մ Կեսարիա գարձած էր եւ հոն կը պարպէր աշակերտներ հասցնելու։

Եթէ Ամիրդ էր՝ ոչ մէկ տարակոյտ թէ անիկա մասնակցեցաւ ժողովի եւ ժողովաբարութեան յղուած վարդապետներէն մէկը եղաւ։ Եթէ Կեսարիա էր, գարձեալ շատ

հաւանական է որ Ազարիա զայն կանչած ըլլայ Ամիրդ, քանի որ Կեսարիա վիճակ էր այն ատեն Կիրիկիոյ եւ իր վիճակին մէջ զբոնուող այդ վարդապետը ապահովաբար չէր անտեսուած, մասնաւոր անոր Սրտայիւնի հետ ունեցած կապը նկատել առնելով։

Սակայն Գրիգոր վրդ. Կեսարացի արդեօք իրապէս իր ծննդավայրը գարձած էր. ասիկա խնդիր մըն է որուն դրական պատասխան մը տալ կարելի չէ վստահութեամբ։ Հ. Ներսէս վրդ. Ակիւնեան կը կարծէ թէ 1595ին վարդապետական գաւազան ստանալէ յետոյ հեռացած է Վարդապետէն (ՀԱ. 1933, էջ 164), բայց ո՛ր գաղտնի է չէ ըսած։

Օրմանեան կը կարծէ թէ 1595էն յետոյ Կեսարիոյ առաջնորդ եղած է (Աղբաղաբաշ, էջ 2310) եւ անկէ է որ Կ. Պոլիս անցած է (")։

Սակայն երկու կարծիքներն ալ յենած չին որեւէ վաւերագրի վրայ։

1595—1601 թուականներուն անիկա չի յիշուիր իբր առաջնորդ Կեսարիոյ տէ՛ր յիշատակաբանի մէջ։ Իր եղբորորդին՝ Յակոբ քչնյ. Կեսարացի այս մասին լուս է եւ իր զրածէն այնպէս կը խափարէ թէ անիկա Տիարպէ՛քիւրէն ուղղակի Կ. Պոլիս գացած է։ Ասոր ուժ գուտայ Յակոբ քչ. Կեսարացւոյ զՎարուց Գրիգոր Կեսարացւոյ կից յիշատակաբան մը (Ձեռագիր թ. 574, Վիեննայի Միլիթարիան Մատենադարանին), որ կը կարգանք թէ զբեցաւ եւ անտեսեալ սուրբ տառ ի բնականութեան Հայոց ՌԾ (= 1601) եւ Սեպտեմբեր ամսոյ ի յեղն Հոկտեմբերի Աւետն ԲՃ.ի, ձեռնաւ . . . Գրիգոր երեցոյն . . . Արդ յիշեցի գխոյ տարուսպետին, որ կը կարգանք թէ Կեսարիոյ առաջնորդութիւնը ձեռք բերած ըլլաւ՝ շատ հաւանական է որ այս

(*) Օրմանեան նոյն իսկ անոր նախկինպետական ձեռնագրութեան թուականը 1598 նշանակելով (Աղբաղաբաշ, էջ 2310) կիրպով մը անոր առաջնորդական պաշտօնավարութեան սկիզբը ճշդել կը կարծէ, սակայն դիտելի է որ, ինչպէս պիտի տեսնուի, Գրիգոր վրդ. Կեսարացի 1602ին նախկինպետ ձեռնագրուած է ո՛չ թէ Կեսարիոյ այլ Կ. Պոլսոյ վրայ։

չափազանցեալ զովհասանդու. կարգին տոյ
հանգամանքն ալ յընչաւած պիտի ըլլար,
ի՜նչ որ չէ հեղած:

Հետեւաբար շատ հասանական է են-
թադրել թէ Գրիգոր վրդ. Կեսարացի 1595էն
1601 կա՛մ Տիարպէժիւր իր ուսուցիչին՝
Սրապիոնի քով մնացած է եւ կամ Կեսարիա,
իր ծննդավայրը, ինքն ալ իր կարգին ա-
շակերտներ հասցնելու գրազած, 1601ին եւ
Երուսաղէմի պատրարին համար Սրապիոնի
հրամանով Կ. Պոլիս մեկնած է, Ամիգի
գումարման անձամբ մասնակցելէ յետոյ:

Պ.

ԿԵՍԱՐԱՅԻԻ ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԹՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒ

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆ ՍՏԱՆԱԼԸ

Կ. Պոլիս թէ՛ իր աշխարհագրական եւ թէ՛
իր քաղաքական դիրքին բերմամբ բացառիկ
կարեւորութիւն մը ունեցած է Հայոց համար,
Օսմանեան տիրապետութեան ենթակուե-
լէն յետոյ, երբ հոն հաւաքուած են զանա-
զան գաւառներէ Հայեր, որոնք ներքին
գաւառներու հետ առեւտրական եւ սիղանա-
ւորական յարաբերութիւններ կը մշակէին:

Կ. Պոլիս, իբր մայրաքաղաք կայսրու-
թեան, կը համարուէր սիրտը պետութեան
Թուրքիոյ Հայոց պետութեան հետ ունե-
ցած յարաբերութեան միակ խողովակը Կ.
Պոլսոյ պատրիարքութիւնն էր, որ հետզ-
հետէ աւելի որչա՛կ կազմակերպութիւն մը եւ
քաղաքական հաստատուն հիմնարկութիւն
մը կը դառնար:

Կ. Պոլսոյ պատրիարքները ժամանակի
ընթացքին հետզհետէ աւելի կ'ընդարձա-
կէին իրենց իրաւասութիւնը եւ ձեռք կը
բերէին աւելի մեծ հեղինակութիւն: Կ. Պոլ-
սոյ Հայ գաղութը՝ իբր պատրիարքութեան
անմիջական ենթակայ, կը ստանար իր
կարգին հեղինակութիւն եւ ազդեցութիւն
գաւառներու վրայ:

Կ. Պոլսոյ Հայ գաղութը կեդրոն դար-
ձաւ բովանդակ Թուրքիոյ սահմաններուն
մէջ բնակող Հայերուն, շնորհիւ քաղաքին
բացառիկ դիրքին:

Անոր իբր մայրաքաղաք ունեցած քա-
ղաքական նշանակութիւնն էր որ քաղա-
քին անուանապէս «պատրիարք» տիտղոսով
այլ սակայն իրականապէս սոսկ եպիսկոպոս

սական պաշտօնով եկեղեցականներուն կու-
տար մասնաւոր դիրք մը՝ մանաւանդ ԺԵ.
գարէն յետոյ, երբ Կ. Պոլսոյ եպիսկոպոսը
իրեն ստորագաս կ'ուսնէնար ուրիշ առաջ-
նորդութիւններ, որոնց հանգամանքը եւ
իշխանութիւնը կառավարութեան տալիս
պաշտօնապէս միայն Կ. Պոլսոյ Պատրիար-
քին միջնորդութեամբ կրնար ճշդութիւն:

Կ. Պոլսոյ պատրիարքութիւնը ասով
իրապէս ոչ միայն կ'ըլլար առաջին ի հա-
ւատումս կամ անխապախէս քեմէ՛ այլ աւելի
բան մը, կրօնական տիրապետութիւն մը:
Իրեն կ'ստորագասուէին նոյն իսկ քաղա-
քականապէս կաթողիկոսներ՝ որոնց հաս-
տատութեան հրովարտակները Կ. Պոլսոյ
պատրիարքները պիտի ստանային:

Այսպէս Կ. Պոլսոյ Հայ պատրիարքու-
թիւնը կ'ստանար բացառիկ կարեւորութիւն
մը եւ զայն ձեռք բերելու համար չարաշահ
ու փառասէր եկեղեցականներու միջեւ կը
բացուէր պայքար մը: Աթոռը յափշտա-
կելու համար ամէն տեսակ անուղիղ մի-
ջոցներ կը կիրարկուէին, մասնաւորապէս
կը տրուէր մեծապաւս կաշառք եւ շատ
քիչ անգամ է որ ժողովուրդին ձայնը լը-
սելի կ'ըլլայ: Ամենէն ճարպիկը ու ամու-
նէն հարուստը յաճախ կը գրաւէ աթոռը
եւ կը կեղծէ ժողովուրդը՝ որչափ որ կըր-
նայ:

Հետեւաբար գրեթէ միշտ ժողովուրդը
զժգոհ էր իր առաջնորդներէն եւ զանոնք
տուպալելու տրամադր:

Ամէն անգամ որ նոր գէմք մը տես-
նէր՝ անոր կը նայէր եւ կը յուսար զայն
ծառայեցնել իր նպատակներուն, գէ՛մ հա-
նելով օրուան իշխանաւորին: Յաճախ յու-
սախարութիւնը շուտով կը յաջողէր,
վասնդի նորը հիշը փնտռել կուտար: Եր-
բեմն այդ հիշը վերտօնի կը բերուէր իշ-
խանութեան կամ նոր մը կը փնտռուէր:
Այնքան յուսախարութեանց մատնուած
էին որ տակաւին չէին կրցած վերջնական
ձեւ մը տալ ու որոշել թէ աթոռը բնիկի մը
թէ եկեղրի մը, էջմիածնայ եպիսկոպոսի
մը թէ իշխկեան վիճակաւորի մը պէտք է
տան, Ամենէն ալ զժգոհ մնացած էին:

Երբ Գրիգոր վրդ. Կեսարացի Կ. Պոլիս
հասաւ՝ հագրւ թէ նոր հաստատուած էր
էջմիածնայ հեղինակութիւնը Կ. Պոլսոյ վը-
րայ, ուր մինչեւ Մեմբրեդէի կաթողիկոսի

պատրիարքութիւնը (1599—1600)* ժամամար անկէ կ'ըլլիկոյ կաթողիկոսի մը՝ Տիրատուր Սսեցի (1596—1599) զրեթէ գերակշիւ եղած էր կ'ըլլիկոյ ազդեցութիւնը:

Սակայն Միլլիքսեկեկ կաթողիկոս Գաւ-նեցի և իր ձեռնառունք՝ Յովհաննէս Խուլ Կ. Պոլսեցի, որ իրեն յաջորդած էր, յուսախաբ ըրած էին Կ. Պոլսոյ ժողովուրդը ոչ միայն իրենց վարք ու բարքով այլ նաև իրենց գաւանական ըմբռնումներով, այնպէս որ նոր յուսախաբութեան մը մէջ էր ժողովուրդը երբ Գրիգոր վրդ. Կենարացի, իբր կ'ըլլիկոյ կաթողիկոսին կողմէ յղուած նախարակ-ժողովարար մը երեցաւ Կ. Պոլսոյ մէջ 1601ին:

Իր յայտնութիւնը՝ շուարած ժողովուրդի մը մէջ որ յենադեմներ կ'որոնէր իր հաւատարմի նախալոյ պահպանութեան համար, պատճառ մը եղաւ որ շուարի իր շուրջը բոլորուն՝ զայն լծակ ծառայեցընելու համար:

Անկեկ իր պատրաստութեամբ և մանաւանդ իր կեննքով ու կենցաղով ուշադրաւ երեւոյթ մըն էր, վասնզի, ինչպէս ժամանակակից պատմագիրը կը հաստատէ՝ «եր այդ երեւոյթի, զի վարսն կարի պարկեշտ էր եւ յորակց, եւ իմաստութեամբ փարսան, բանիկան եւ յոյժ անձնարեղ, վասն որոյ անուանի էր նա ի մեք աշխարհի, որ անենացն աշխարհ կայիսայ կային գննանեա» (Դարձեթէ, էջ 366): Ան էր տայր անարկու եւ յոյժ խրոխտ և զոռարահաւան (Դժ, էջ 287) բայց տայր գիտնական երթից և արտաքին եւ յաղթող ախոյեան ընդդէմ մատուցող ճշմարտութեան (Դժ, էջ 11):

Այնպէս որ զարմանալի պէտք չէ թուի որ Գրիգոր Կենարացի հազիւ թէ Կ. Պոլսու երեւցաւ Երուսաղէմի նուիրակութեան պաշտօնով, անկեղ շահեցաւ իւր փառաւոր կերպարանով, ճգնողական կեանքով եւ գիտնական արժանիքով (Օրմանեան, Ազգապատմ., էջ 2310):

Ժողովուրդը տեսնելով անոր իմաստութիւնը և պարսն ճգնադրութեան, ինչպէս Յակոբ ք. Կեսարացի կ'ըսէ, «մէնքն միտքան զինքը պատրիարք ընտրեցին փոխանակ Յովհաննէս Խուլին և գրեցին սուրբողիկոսն Ս. Էջմիածնի ձեռնադրել իւրեանց առաջնորդ» (Յակ. ք. Կ.):

Գրիգոր Կենարացի այսպէս զործաւ

Կ. Պոլսոյ պատրիարք և անմիջապէս Կ. Պոլսեցի ճամբայ ելաւ երթալու համար Էջմիածին և հասաւ Թոգատ, ուր տեսնելով որ Զաւալիններու ապստամբութեան պատճառով անկարելի է յուսանալ, զընայ Սիւ Յովհաննէս Այնթապցի կաթողիկոսին (1601—1627) և ձեռնադրուեցաւ թի նմանեկ նպակարար եւ առաջնորդ Իսաւրթոյ (Յակոբ ք.):

Սիմէոն կաթողիկոս Սսոյ առ Էջմիածնայ Փրիկպոսն Սղարեցի կաթողիկոս յղած թուղթին (տպ. Էջմիածին 1904ին) մէջ, կը բերէ հաստատած մը Գրիգոր Կենարացիի ձեռագիրէն, որ իր կ'ըլլիկոս ուղիււրութիւնը այլապէս կը պատմէ: Երբեք չըսեք թէ Թոգատէն ճամբան փոխած է և Սիւ գաացած է, փոխանակ Էջմիածին երթալու:

Այլ ինչպէս կը հասկցուի՝ երեսուղէմի պատրիարքին համար իր կատարած հանգանակութեան արդիւնքը կ'ըլլիկոյ կաթողիկոսին տանելու համար հոն գաացող զորք կուտայ ինքզինքն: Ահա իր բառերը.

«Ես անարժան Գրիգոր, պիտակ անուամբ կոչեցեալ վարդապետ և պատրիարք, յորժամ ի կատանդնապողոյ եկի ի կենտարաւ և հարկ եղէ ինձ գնալ ի Բերիայ այսինքն Հալէպ. վասն երեսուղէմայ նախարակութեան, զոր յառաջագոյն կամեցէ և միարանութեամբ Տէր Աղարիկ կաթողիկոսին և վարդապետին Հայոց Տէր Դուհառն(*) և Տէր Սրապիւնի և Տէր Դաւիթ եպիսկոպոսացն(**) որ յանձն արարին (— յանձն առին) զճառապետութիւն նախարակութեան սուրբ երեսուղէմայ, զոր կատարեցի իւր զնայն մատակարարութիւնն և ի գնալն կամեցայ անցանել ընդ երկիրն կ'ըլլիկեցաւ յասն այդքան պատճառանց. նախ՝ երկրպագութիւն Սուրբ Լուսաւորչի Այն, երկրորդ՝ ի տեսութիւն Յովհաննէս [նորընձայ] կաթողիկոսի տանն կ'ըլլիկոյ, վասն համոզելոյ զսա ի խաղաղութիւն. զի Տէր Յովհաննէս վարդապետն ի Սիւն է ձեռնադրեալ կաթողիկոս և Պետրոս վարդապետն ի Հալէպ և այսպէս երկպառակութիւն անկեալ էր ի մէջ ինքեանց»:

(*) Դուհաս վրդ. Կեղեցին կամ Խորենացին է ապահովաբար որ ուսուցիչն էր Սրապիւնի և մեռած է 1602ին:

(**) Էջմիածնայ հրատարակութեան շախմատագրութիւնը որ արագած եմ շախմատագրութեան հիմ. նուեմով Արեւելեան Մամուլի (տես 1890, էջ 471, 517 և 568) մէջ կատարուած այլ հրատարակութեան մը, որ անմասօթ մնացած է հրատարակիչ Յուսիկ նպակարարի:

Արդարեւ 1601ին Պետրոս Կարկանեցի
և Յովնանէս Այնթապցի կը մաքառէին
Կիրիկիոյ աթոռին շուրջը (Գաւառացի, էջ
329-331) և Կ. Պոլսոյ պատրիարքի հան-
գամանքով Գրիգոր վրդ. Կեսարացի պար-
տաւոր էր միջամտութիւն մը ի պարտէ դնել:
Գրիգոր Կեսարացի հազար ձէկ տար-
ուան պատրիարք ուրիշն գնաց Կիրիկիա:
Ինքն կը պատմէ շարունակելով իր գիրքը.

«Ի թուականիս Հայոց ՌԾԱ (= 1602) մայիս
թիւ եկեալ հասի ի Կիրիկիացաց գաւառս. ի զղը-
եակն, որ կոչի Վանկայ, զի անդ էր ամարայնոց
կաթողիկոսարանի, եւ ի տեսնել զմիմեանս
ոչ սակաւ ուրախութիւն եղև մեզ և այլ քը-
րիստոնէից, և եղև մնալ մեզ անդ լի օր, մա-
յիսի թիւ օրէն մինչև ի յունիսի ի՛ն օրն, և ժա-
ղովեցան առ անարժանութիւն ի յաւանազունք
և ամենայն զխաւարքն ժողովրդեան տանն
Կիրիկիացաց և աղաչէին՝ վառն Աստուծոյ ու-
ղիղ դատաստան արաւ ասելով, ըստ կանոնաց
և ըստ հայրենի հրամանաց և աւանդութեանց
տանն Հայոցոց»:

Գրիգոր Կեսարացի իբր գործնական
մարդ, ինչպէս են առհասարակ բոլոր կե-
սարացիք, անշուշտ եպիսկոպոսութիւնը
ձեռք բերելու համար չեւոթ ձեռագիր վկա-
յական ի ձեռն անցաւ կ'ըսէ, հաստատելու
համար Կիրիկիոյ աթոռին օրինականու-
թիւնը և ընդհանրականութիւնը: Անիկա
կը վկայէ թէ՛

«Տառն Կիրիկիացաց հաստատութեամբ ունի
զատուս կաթողիկոսութեան մինչև ցայժմ և
է այժմ նորենայ կաթողիկոս Տէր Յովնան-
նէս, որպէս և մեզ ձեռնադրեցաք և տուաք
զվկայական թուղթս ի ձեռն նորա, որ և հնա-
գանդէն այսմ աթոռայս օրենեցցին յԱստուծոյ
և ամենայն սրբոց նորա և ի մէնջ, ամէն: Իսկ
անհնազանդքն և հակառակողքն և իշնամիքն
այսմ սրբոյ աթոռայս գատապարտիցին յԱ-
ստուծոյ և յամենայն սրբոց նորա և անիծեալք
լիցին ի կիսանս և ի մահ: և չունի օք ի իսա-
նութիւն այլ և այլ տեսիլոյ այս սրբոյ լուսա-
ւորի աթոռայս, ոչ ի մերոց և յօտարաց: Իսկ
եթէ ընդդիմանան բանիւք կամ թղթով կամ
այլով իւրիւր, անիծեալ լիցին կրկին անգամ
յԱստուծոյ և յամենայն սրբոց նորա, իսկ ըն-
դունողքն սորա օրենեալ լիցին յԱստուծոյ և
յամենայն սրբոց նորա և ի մէնջո (տե՛ս, նոյն
էջ 61-62):

Ա. ԱԼՊՅԱՆԻԱՆ

(Շարունակելի) (3)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս Ի Ր Ա Ք Ա Յ

Հին ՀԱՅ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Սիրաքայ իմաստութեան երկու հին
հայ թարգմանութիւնները ծանօթ են մին
Ջօհրապեանի⁽¹⁾ և միւսը Բագրատունիի⁽²⁾
հրատարակութեամբ: Երրորդ թարգմանու-
թիւն մըն ալ կատարած է Ոսկան Վարդա-
պետ, Վուլգատայի վրայէն, իր ժամանա-
կին լատինաբան անհարազատ հայերէնով,
և հրատարակած է իր Աստուածաշունչին
մէջ⁽³⁾: Մեր ներկայ յօդուածին մէջ պիտի
գրադինք առաջին երկու թարգմանութիւն-
ներու ներկայացուցած կարգ մը հարցե-
րով միայն:

Ժամանակ. — Առհասարակ Ե. դարու
առաջին կիսուն թարգմանուած կը նկատու-
ուի⁽⁴⁾: Սիրաքայ Գրքին այն օրինակը, որ
նախ առանձին տպուած է Վենետիկի մէջ,
1633ին⁽⁵⁾, և ապա Բագրատունիի Աս-
տուածաշունչին մէջ 1860ին: Սիրաքայ
Գրքին 1833ի հրատարակութեան Յուսա-
նաքանը գրողին տեսութեամբ՝ նախնի հարց
թարգմանութիւն է սա. «Եւ զի անշուշտ սա
և առ ի նախնի հարցն մերոց գոյր թարգ-
մանեալ, և թէ սա նոյն ինքն է առ ի նո-
ցանէ թարգմանեալն, վկայեն ոչ միայն ե-
րանելայն խոսքովայ և որդոյ նորին տա-
տուածայնոյն Գրիգորի նարիկացւոյ ան-
գատին ածեալ վկայութիւնքն ըստ իմաս-
տից, այլ հաւաստիք ևս օրրոյն Մովսէսի

(1) Աստուածաշունչ Մատեն, 1805, Վենետիկ,
Յուսելուած, էջ 2-12:

(2) Գիրք Աստուածաշունչի, Վենետիկ, 1860,
էջ 681-704:

(3) Աստուածաշունչ, Ամստէրտամ, Ներսիսա-
րանում սրբոյն էջմիածին. 1666, էջ 146-168, ի-
ջաճամարի երկրորդ քաճին մէջ, — Նոյնը արտա-
տպած է Միխիթար Արքայ, 1733ին. իր խաւարով
հրատարակուած Աստուածաշունչին մէջ, «ի վէնե-
տիկ քաղաքի, ի Տպարանի Անտոնի Պոնթոյի»:

(4) Տես. Դասական Հայերէնը եւ Վիեննական
Միխիթարեան Դպրոցը, Ն. Ներսիս Վ. Ակիբան,
Վիեննա, 1932, էջ 38 և 50:

(5) Մենք ձեռքի տակ ունեցանք 1878ի հրա-
տարակութիւնը: